Kunsiderazzjoni Dwar il-Poeżija f'Malta Fis-Seklu Dsatax

OLIVER FRIGGIERI

IT-TIENI PARTI

Gio. Antonio Vassallo (1817-1868) daħħal bis-saħħa kollha s-sens patrijottiku fil-poeżija. Fis-sunett *Il clima di Malta* niltaqgħu sikwit ma' l-espressjoni "o patria mia", imtennija bosta drabi mill-poeti risorġimentali, fosthom Giovanni Prati. Kiteb ukoll novella poetika *Fra Caspru u ir-Re* li, minkejja li hija bil-Malti, għandha ħafna espressjonijiet bit-Taljan u xi drabi strofijiet sħaħ bid-djalett Sqalli. Gaetano Farrugia (18) jsib għadd ta' paralleliżmi u ta' tixbiħat tewmija bejn x-xogħol ta' Vassallo u n-novella *Messer Bernabo' Signor di Milano* ta' Franco Saccheti (1335-1410), xogħol ieħor ta' nisel popolari.

Ramiro Barbaro di San Giorgio (1840-1920) kiteb sunetti akrostiċi u epigrammi, waqt li Carlo Bajona (1839-1909) daħal fil-ġgajta bla tmiem tal-poeti ta' l-awguri u tal-versi ta' l-okkażjoni.

Lorenzo De Caro (1817-1853) li ħalla minn żgħożitu lill-gżira biex imur jistudja fl-università ta' Pisa, kiteb żewġ karmi u ktieb ta' poeżiji *Ore solitarie* fejn jaħkem is-sens ta' telfien romantiku, imtaqqal b'niket intimu. Il-kompożizzjonijiet *A.T. Biancini* (skond il-premessa għall-poeżija l-oħra tiegħu *Visione a Tommaso Biancini,* hu nqeda b'isem arkadiku) u *La Fantasia* huma mgħobbija b'ilħna moħbija ta' Monti. *A Maria,* li tissuġġerixxi d-dehra ta' Laura, hi mfawra b'malinkonija ta' xeħta petrarkeska.

Is-sehem tiegħu fl-ispiritwalità romantika taż-żmien aktarx li hu l-aqwa valur tiegħu. Dan jidher sew fiż-żewġ ballati romantiċi *Il-Crocciato in Palestina* u *Gloria e sventura.* B'din il-kitba ngħaqad għal kollox max-xejra poetika kontemporanja, għaliex fl-ewwel egħxieren ta' snin tas-seklu dsatax ħadet daqqa 'l quddiem fl-Italja l-ballata romantika jew romanza (19) li kienet tkanta jew tirrakkonta leġġendi taż-żminijiet tan-nofs jew stejjer sewdiena ta' mħabba. Iż-żewġ romanzi ta' De Caro idaħħluh fil-klassi fejn hemm ukoll Prati, Aleardi u Marradi; u dan igħodd l-aktar għal *Il Crociato in Palestina* li għandha wkoll argument medjevali.

L-Inno guerriero di donne maltesi il di' 8 settembre 1565 jantiċipa

---

18. Gaetano Farrugia: **per una novella poetica di G.A. Vassallo** f'**La Brigata,** IV, vol. iii, 4, paġġ. 89-90.
19. Fil-poeżija Maltija ta' l-ewwel nofs tas-seklu dsatax, eżempju rari ta' ballata romantika jew romanza hu **Almanzor u Maria** ta' Gio. Ant. Vassallo.

l-produzzjoni wiesgħa ta' innijiet risorġimentali lill-patrija li jfawru lill-poeżija Maltija ta' l-ewwel egħxieren ta' snin tas-seklu għoxrin u jfakkar fl-ewwel kor ta' l-*Adelchi* u l-odi *Marzo 1821* ta' Manzoni. L-argumenti, issuġġerit mill-ġrajja, jieħu s-sura ta' mistennija qalbiena, ġirja lejn il-ħelsien tal-patrija. De Caro jżomm saħansitra l-metru tas-senari doppji tal-kor *Dagli atri muscosi;* il-versi huma dodekasillabi, u f'kull strofa t-tielet u s-sitt vers huma tronki, waqt li fl-oħrajn huma pjani; ir-rimi għandhom huma wkoll l-istess skema tal-kor manzonjan:

O patrii guerrieri, se cara vi suona
La casta preghiera che il libro sprigiona
Di madri e di spose, che "all'armi" ascoltar...

Ir-rivista kulturali *L'arte*, maħruġa għall-ewwel darba fl-1862, xandret żewġ sunetti, *La bellezza* ta' S. Macaluso Storaci; il-konċezzjoni u l-lingwaġġ huma danteski għal kollox.

Tu pei zaffirei campi ove il Motore
Eterno entro degli astri t'ascondea.

Cristoforo Frendo (1760-1834) irnexxielu jwaħħal flimkien il-forma metastasjana mal-ħerqa foskoljana. L-odi *Al Tempo* tieħu l-argument tagħha mill-kuntrast foskoljan bejn il-preżent u l-ġejjieni, bejn ir-rebħa fuq il-qerda u x-xejn ta' dejjem, iżda jħaffef kollox b'versi qabbieża.

It-ton tejatrali u deklamatorju u d-deskrizzjoni kiesħa u mibnija bir-reqqa kif insibuhom f Vincenzo Monti jinstabu wkoll fis-sunett *La morte di Cristo* fejn Frendo jfittex it-tensjoni u l-effetti minn barra. Fil-*Bassvilliana* d-drammatiċità tilħaq l-għola grad tagħha fil-qtil tar-re; is-sultan imut u l-art u l-baħar jitriegħdu. Fit-terzini *Per la passione di nostro Signore* Monti jfittex effetti oħra bħal dawn. Frendo joħloq l-istess xena, bl-istess mezzi retoriċi, u sikwit iżomm l-istess tixbihat u kliem:

Mesto oscurossi 'l sol; perpetua notte
Inorridite paventar le genti;
Tremo' la terra, e dalle tombe algenti
Sbalzo' le spoglie in cenere ridotte.

L-imġiba spettakolari, mogħnija bl-indħil ornamentali tal-mitoloġija f'kuntest kristjan (kif jagħmel, ngħidu aħna, Monti fis-sunett *Sulla Morte di Giuda*) tinstab ukoll fis-sunett *Risurrezione* fejn Frendo

jinqeda anki bl-istess antonomasja montjana għal Alla: "L'Eterno Fabbro".

La luce ta' l-abb. G. Corogna, imxandra fl-1864 fir-rassenja *L'arte*, toffri diwi ieħor tal-*Bellezza dell'Universo*. Anki l-antonomasja, meħuda minn Frendo, hi magħżula wkoll minn Corogna li fil-*Creazione* juri xebh tematiku u stilistiku montjan wisq aktar fid-deher.

Ir-rabta spiritwali bejn poeti Taljani u poeti Maltin bdiet tikber ġmielha fl-aħħar snin tas-seklu dsatax u fil-bidu tas-seklu l-ġdid. Il-poeżija, essenzjalment, hija romantika, imsejsa fuq id-dehra emozzjonali tal-poeti Taljani ta' l-ewwel romantiċiżmu u wisq aktar tat-tieni wieħed. Bħal dik tal-poeti tar-Risorġiment, il-poeżija ta' poeti bħal Paolo Cesareo (1844-1928), Antonio Dalli (1864-1948), Giuseppe Mizzi (1873-1937), Luigi Arnaldo Randon (1876-1928), Arturo Mercieca (1878-1969), Vincenzo Frendo Azzopardi (1895-1955), Carmelo Mifsud Bonnici (1896-1948) u Filippo Nicolo' Buttigieg (1881-1969), ilkoll politiċi, tkellmet direttament mal-poplu u fittxet li tkaxkru malajr magħha fit-taqbida għall-jeddijiet tal-patrija. Dawn l-ilħna, marbutin minn żmien qabel bi ħjut ta' tradizzjoni lingwistika u letterarja, ħassu lilhom infushom aħwa u l-għan tagħhom kien li jinqdew bl-ispirazzjoni tagħhom sewwa sew kif inqdew biha Berchet, Porta, Aleardi u oħrajn.

It-ton malinkoniku, l-istqarrija awtobijografika, l-immedjatezza ta' l-espressjoni, l-attwalità politika u soċjali li ħadet il-punt tattluq tagħha mill-għarfien tal-problemi li l-patrija kellha l-bżonn, ittelqiet mimlija dmugħ, is-sintassi mkissra u mheżħża, il-perijodi maqsuma: dawn huma uħud mill-elementi tal-poeżija risorġimentali li jsibu żvilupp sħiħ u imitazzjoni matura fil-poeti Maltin.

Ma' dan kollu wieħed irid iżid it-tbatijiet ta' xi poeti Maltin li sfaw eżiljati; l-eżilju ġegħelhom iwessgħu x-xefaq tal- pathos romantiku u jilwu l-kelma tagħhom skond ix-xejriet tat-tifwir sentimentali. Ġrat l-istess ħaġa li ġrat lir-rumanz: l-element romantiku twaħħad sew ma' l-element realistiku, u minħabba f'dan ma tkunx ħaġa barra minn lokha jekk wieħed jitkellem, anki fl-egħluq ta' Malta, dwar realiżmu romantiku.

Il-ġeneru poetiku magħżul l-aktar minn ġemgħa ta' poeti kien l-innu, talba ħerqana għall-għaqda u għall-ħelsien; l-Italja kienet għarfet diġà l-innijiet ta' Luiġi Mercantini, ta' Goffredo Mameli, ta' Arnaldo Fusinato u ta' oħrajn. Iżda min-naħa l-oħra ssoktat tinkiteb poeżija ta' ekwilibriju u mingħajr kuntatt ċar mal-ħtiġiet soċjali.

Luiġi Billion (1860-1939) huwa arkadiku fil-*Plenilunio;* il-versi huma qosra, ir-rima hija mtellta (jew alternata) u timxi bil-ħeffa, waqt li n-natura hija stillizzata, meqjusa biss minn barra. Fl-*Inno*

alla Croce d-diwi huwa manzonjan f'xi espressjonijiet (bħal "disonor del Golgota"; ara l-odi *Il cinque maggio*) u montjan fl-impostazzjoni ġellieda u umana ta' tema divina. Il-*Fior d'Arancio*, miktub f'versi seneri, jirrijevoka l-kanzunetta metastasjana, bil-ħakma tar-rima mbewsa, l-allitterazzjonijiet u t-tennija tal-vokali likwidi. F'kompożizzjonijiet oħra tiegħu l-mitoloġija hija waħda mill-ħtiġiet barranija, addattati għal-lingwaġġ enfatiku minn ballata popolari, bħalma jidher fl-endekasillabi misluta li jiffurmaw strofa mill-*Inno* tiegħu:

Gloria al grande di Cristo Campione
Che di Pietro sul trono s'asside;
E, gagliardo, da forte Leone,
Vince, abbatte i nemici del Ver.

Paolo Cesareo "kien poeta melodjuż u ġentili, li mexa fuq il-passi ta' Giacarà, ta' Prati u ta' Parzanese" (20) u Alberto Cesareo "ifakkar ... fi Guerrini, f'Marradi, f'Carducci, f'De Amicis, f'Negri, u l-aktar f'Pascoli" (21). Is-sewwa li hemm f'din l-istqarrija ta' l-aħħar tisseddaq malajr b'ħarsa lejn is-sens qawwi ta' telfien, lejn ir-ripetizzjonijiet, lejn il-waqgħat, u lejn il-perijodi grammatikalment maħlula:

Ahi, ahi, son gia' stanco! la lena
Mi manca, non vedi? non vedi
La lunga pesante catena
Che il moto m'impiglia dei piedi?

Il-ħinijiet magħżula tal-jum, il-kampanja mwarrba u mbiegħda mill-kotra, il-pajsaġġ li jitbiddel f'qagħda tar-ruħ, il-misteru moħbi fil-ħwejjeġ l-iżjed ċkejknin, id-djalogi: huma lkoll temi u elementi paskoljani li sikwit jitilgħu fil-wiċċ:

Una voce le giunge dal passato.
Piange: com'era bello quel piccino,
Quel fiore inaridito appena nato.

Vincenzo Frendo Azzopardi kiteb poeżija li tidher mimlija diwi ta' xejriet imgħoddija; fl-eklettiżmu tiegħu jinstabu eki petrarkeski (*A Josie, E', ... et Ultra*), leopardjani (*Addio giovinezza*), montjani (*Opus Justitiae pax*) u *paskoljani* (*Nostalgia*).

20. V. Laurenza: prefazzjoni għall-ktieb ta' Alberto Cesareo, **Risveglia,** Palermo,
21. **Ibid.**, paġ. 9.

Dehra idillika toħroġ mis-sentimentalità u mill-imħabba mimlija sospiri u kważi femmineja tal-kanzunetta metastasjana b'versi senari *La scommessa* ta' Luigi Arnaldo Randon li tfakkar f'*Libertà* u f'*Partenza*:

Or vuoi saper se mente
L'audace labbro! E sia!
Dammi, signora mia,
Un bacio tuo rovente!
Se non avrai da me
Per ciascun bacio un verso,
rovini l'universo!
Bella signora, a te...

Il-passjoni qalila ta' l-*Inno a Satana* ta' Carducci tinħass fl-oda *Al pensier* ta' Filippo Nicolò Buttigieg. L-innu karduċċjan jagħżel lil Satana bħala simbolu tal-progress u ta' kulma hu mfawwar bl-enerġija; Buttigieg jagħti l-istess kwalitajiet lill-fakultà intellettiva talbniedem, u biex joqrob aktar lejn il-kunċett ta' Carducci, jippersonifika l-ħsieb stess.

Giovanni Curmi (1900-1973) huwa foskoljan fil-*Colloquio con la terra* u fl-eleġija *Ai morti* fejn jirriproduċi vers sħiħ minn *I sepolcri*:

... Quanta pace
all'ombra dei cipressi, e dentro l'urne.

Il-konċezzjoni mekkanistika ta' l-univers leopardjan titla' fil-wiċċ f'silta oħra ta' l-eleġija. Iżda l-waqtiet l-aktar maħsusa u mgħejxa ta' Curmi għandhom bixra paskoljana; il-ħerqa għall-esplorazzjoni u s-sejbien titbiddel f'kuxjenza li ma tistax tiftiehem, indefinibbli, u f'kontemplazzjoni mingħajr protesti. It-ton imrażżan, is-sens tat-tifel dejjiemi, il-fatt li wieħed jintebaħ li jinsab quddiem dinja li ma tistax tidher sewwa sew kif inhi: bis-saħħa ta' dawn ir-rabtiet, il-poeżija ta' Pascoli tiġġedded fir-ruħ tewmija ta' poeta li għejjex dejjem lill-qagħda ġewwiena tiegħu bil-poeżija Taljana:

Placidamente dorme la bambina
nel suo bianco lettuccio;
....
E dorme e sogna, e sogna, mentre dorme.

IL-POEŻIJA BIL-MALTI

Fil-kuntest tal-produzzjoni letterarja żgħira ħafna, kemm f'versi u kemm fi proża, bil-Malti, il-poeta u storiku Gio. Antonio Vassallo

(1817-1868) għandu importanza ta' min jagħti każha. Il-kapulavur tiegħu, *Il-Ġifen Tork* (1853) huwa miktub bis-sesta rima, magħmula minn sitt versi tal-ħdax, l-ewwel erbgħa b'rima mtellta, u l-aħħar tnejn b'rima mbewsa. L-iskema metriku kien fl-aqwa tiegħu l-aktar fis-seklu meta għex Vassallo li, kemm bħala avukat u kittieb li kien jikteb regularment bit-Taljan u kemm bħala għalliem u mbagħad professur tal-letteratura fl-Università, seta' jkun jaf sewwa liema kienu l-kurrenti poetiċi ta' l-ewwel nofs tas-seklu dsatax. Is-seklu kien inqeda b'dan b'dan l-iskema għan-novelli poetiċi u għall-poemetti. Għamlu l-istess ħaġa uħud mill-poeti burleski u satiriċi bħal Ġiambattista Casti (1721-1804) fl-*Annimali Parlanti* u Giuseppe Giusti (1809-1850) fl-iskerzi tiegħu. Vassallo jidher li huwa wieħed mill-ewlenin li daħħlu dan l-iskema fil-poeżija Maltija; fis-snin ta' wara nkiteb ukoll minn Salvatore Frendo De Mannarino (1845-1918) fil-poema erojku *Hajjet Tobija* (1911). Il-poema epiku ta' Vassallo, "scritto in versi disegnati secondo i versi italiani" (22), juri li fl-elementi fundamentali ta' tematika u ta' żvolġiment, hemm influssi tal-poema romanzeska u kavallereska Taljana. Il-kuntrast bejn l-Insara u s-Saraċini, waqt li jitgħawweġ skond il-ħtieġa tar-rappreżentazzjoni ta' argument kollu kemm hu storiku u mbiegħed mill-preżent, jieħu s-sura ta' kuntrast bejn l-Insara (l-ilsiera Maltin) u t-Torok (dawk li ma jemmnux).

Il-linja kumplessiva tal-poema twettaq din il-kollokazzjoni. L-azzjoni għandha l-għaqda u l-kontinwità tax-xogħlijiet tradizzjonali. Il-ġrajjiet iseħħu b'pass imgħaġġel sakemm jasal it-tmiem nazzjonali li hu kristjanizzat. Il-karattri, aktar mogħtijin ruħ korali milli individwali, jinsabu f'ekwilibriju u l-istil huwa dejjem klassikeġġjanti. Il-kumplikazzjonijiet stilistiċi l-oħra ta' invokazzjoni, propożizzjoni u dedika ma jinstabux ħlief b'mod ħafif ħafna u kważi indirett. Ħaffef kollox, u hu nnifsu ssuġġerixxa li kull apprezzament tax-xogħol tiegħu jrid iqis li fin-nofs hemm "un tema del genere eroico trattato nelle forme del verso lungo italiana" (23).

Il-poeżiji l-oħra ta' Vassallo juruna żewġ kwalitajiet: id-dħul ta' metri Taljani fil-poeżija Maltija, u s-sehem ħafif tal-poeta fl-ispiritwalità romantika.

Vassallo ħaddem għażla wiesgħa ta' versi Taljana: l-ottonarju, id-dekasillabu, l-endekasillabu maħlul, is-senarju, il-kwinarju mtenni, u oħrajn. Aktar fejjieda hija l-introduzzjoni ta' forom metriċi litriċi Taljani. Per eżempju, *Iż-żgħurija* hija sestina, jiġifieri poeżija magħmula minn sitt strofi ta' sitt versi l-waħda, għad li ma żżommx ukoll

22. **Il Malti,** Accademia Filologica Maltese, 17 febbraio, 1844.
23. "A chi legge" fi **Il Gifen Torc — canto epico maltese di N.N.,** Malta, 1855.

it-tennija tal-kliem aħħari skond it-tradizzjoni ta' poeti antiki bħal Petrarca.

Fit-tematika Vassallo hu kollu kemm hu romantiku, mimli bi mħabba mfawra bil-passjoni għall-patrija bħala l-qofol ta' l-affezzjonijiet (24). It-tema ta' l-emigrazzjoni ta' bosta Maltin f'dawn l-egħxieren ta' snin, problema mnissla miċ-ċirkustanzi soċjali tal-gżira, tikseb it-tifsira romantika ta' l-eżilju. Il-missjoni ta' xi Berchet jew xi Porta, li jitkellmu bl-akbar tqanqil u ħerqan mal-poplu u li jitnebbhu mill-problemi tiegħu l-aktar immedjati, hija wkoll il-missjoni li għażel Vassallo, ħsiebu kollu kemm hu fl-ambjent tiegħu.

Fil-ħrejjef, influwenzati, kif sfqarr huwa nnifsu, minn Luigi Fiacchi (Clasio) u minn Lorenzo Pignotti, Vassallo tmexxa l-ħin kollu minn ħtieġa didattika u moralistika. Fost il-versi tiegħu, tinsab ukoll traduzzjoni ta' żewġ siltiet minn *Lucia di Lamermoor* u ta' xi versi ta' Cosimo Calvelli (25).

Poeta ta' l-istess żmien, Richard Taylor (1818-1868) jissokta l-istess linja kumplessiva: jilqa' u jixrob temi u forom tat- tradizzjoni letterarja Taljana. Ħaddem huwa wkoll għażla ġmielha ta' versi Taljani u qaleb għall-Malti xogħol satiriku ta' Dionilgo Valdecio, awtur li kważi ntesa għal kollox. Aktar impenjattiv hu l-qlib li għamel tal-kant XXXIII ta' l-*Inferno* (1864). L-ammirazzjoni ta' Taylor għall-poeta divin tinħass mhux ftit fid-daħla għall-ktejjeb: "... Dante Alighieri, l'autore che è la meraviglia di tutte le nazioni; ... chi lo legge prova una meraviglia..." (26). Taylor kellu l-ħsieb jaqleb l-opra kollha, iżda miet ftit snin wara.

Taylor u poeti minuri oħra, bħal Ludovico Mifsud Tommasi (1795-1879), jorbtu l-imgħoddi mas-snin li ġew wara minnufih bil-produzzjoni wiesgħa tagħhom ta' innijiet reliġjużi, miktubin kważi dejjem b'versi ottonari. Uħud jidħlu, minn aspetti varji, fit-tradizzjoni ta' l-innijiet ta' Tasso, Chiabrera, Menzini, Cotta, Lemene u oħrajn.

EGHLUQ

Dawn il-kunsiderazzjonijiet iwassluna fl-ambjent letterarju Malti

---

24. Ara **Il Gifen Torc,** Malta, 1853, **Mogħdija taż-żmien f'Ilsien Malti,** Malta, 1843, **Għal Chitarra ossia collezione di nuove poesie maltesi ad uso delle scuole primarie,** Malta, 1853.

25. Dwar aspetti varji tal-personalità ta' G.A. Vassallo ara d-daħla tiegħi għall-edizzjoni ta' **il-Ġifen Tork,** maħruġa mill-Klabb Kotba Maltin, 1975.

26. **Il Conti Ugolino, mid-Divina Commedia Cant XXXIII ta l'Infern ta' Dante Alighieri miġjub fl-ilsien Malti minn Richard Taylor,** Malta, 1846.

bil-Malti ta' l-aħħar snin tas-seklu dsatax u ta' l-ewwel egħxieren ta' snin tas-seklu għoxrin meta ħakem fuq il-bqija Dun Karm. Il-kollegi tiegħu laqgħu dan id-depożitu għani u wiesa' ta' ġid metriku u ta' influwenzi poetiċi differenti u wrew il-ħiliet tagħhom f'dawk li huma assimilazzjoni u tiġdid.